

Прегледни рад
УДК: 141.7:305 БАТЛЕР Џ.
DOI: 10.5937/zrffp56-60003

ЕСЕЈ О ПОСМАТРАЊУ РОДА КРОЗ ПРИЗМУ ПЕРФОРМАТИВНОСТИ У ТЕОРИЈИ ЏУДИТ БАТЛЕР

Данијел Г. СПОРЕА¹
Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
Београд (Србија)

¹ daniel.sporea@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0000-8103-4963>

Примљен: 7. 7. 2025.
Прихваћен: 25. 3. 2026.

ЕСЕЈ О ПОСМАТРАЊУ РОДА КРОЗ ПРИЗМУ ПЕРФОРМАТИВНОСТИ У ТЕОРИЈИ ЏУДИТ БАТЛЕР

Кључне речи:

род;
пол;
род–перформатив;
деконструкција;
Џудит Батлер;
Невоља с родом;
теорија
перформативности.

Сажетак. Посматрање рода у постмодерном дискурсу отворило је питање концептуалности, где важну премису представља чињеница да род није статичан, већ да се стално мења. Када кажемо да је род културно обликован заправо мислимо на то да је формиран на одређеној друштвеној и културној основи. Тако гледано, род постаје једна врста „достигнутог статуса”, тј. нешто што се конструише не само културним и друштвеним него и психолошким средствима. Прецизније, род се успоставља, ствара или манифестује, при чему се услед свакодневних интеракција у процесу социјализације понавља, како би у крајњој линији сам себе структурирао. Полазну основу за овај рад представља филозофско мишљење познате ауторке Џудит Батлер, која је у свом делу *Невоља с родом*, анализирајући род на теоријској равни, „успоставила” контуру теорије перформативности. У складу с тим, један од циљева овог рада јесте аналитичко-критичко разматрање тезе о роду као перформативу. Схватање рода Џудит Батлер почива на постулату да „нико није род од самог почетка” и да, заправо, „ваше понашање ствара ваш пол”, односно креира обресе рода као перформатива. У том контексту, може се рећи да род, као резултат своје принуде, временом постаје нестабилан. Развијање рода у теорији перформативности – једноставној лингвистичкој конвенцији која нас приморава да се понашамо другачије, иако смо у том понашању свесни да на неки начин изнова изводимо или стварамо род, отвара простор за анализу нашег дискурса о роду у једном симболично-дискурзивном поретку.

Увод

Концепт *roga* један је од савременијих концепата у историји политичке теорије. Његова појава је, можда, један од ретких револуционарних догађаја који су променили сам начин функционисања политичке теорије (Răduci, 2011). Појава и развој концепта *roga*, кроз инсистирање на културним и друштвеним аспектима, као и кроз откривену повезаност биолошког пола и односа моћи у друштву, дефинитивно је политизовала привидни природни поредак ствари. Расправа о роду као категоријалној димензији постаје све актуелнија тема у истраживању и изучавању дискурса повезаног са родом.

Историја концептуалне еволуције појма *roga* истоветна је са историјом разумевања односа између полно-родне дистинкције, с једне, и тела са друге стране. Наиме, род је симболички систем кроз који тела улазе у друштво. Ако се пол односи на биолошке разлике између жена и мушкараца, род се односи на то како одређена култура дефинише ове разлике (Anemțoaicei, 2020). Пре свега, мисли се на разлике у погледу начина на који жене и мушкарци живе своје животе и како појединци виде своје животе и друге особе у смислу мушко-женске дихотомије.

Важна разлика која се наглашава у актуелним родним студијама, иако у скорије време представнике деконструктивистичке струје сама оспорава, јесте разлика између појмова *йола* и *roga*. За Гиденса је разлика између пола и рода фундаментална, будући да већина разлика између мушкараца и жена није биолошког типа (Гиденс, 2005, стр. 117), него је друштвено и културно детерминисана (мада их већина људи сматра таквима, као очигледним – „датим од природе”).

Феминистичке студије су, наиме, почетком деведесетих година регистровале једну видљиву „мутацију” истраживачког проблема, заснованог на концепту рода. Централна теза „Другог пола” Симоне де Бовоар – „нисмо рођене жене, ми постајемо жене” – постаје основна максима родних студија (Де Бовоар, 1983, стр. 11). Резерве које су овде изражене против биолошког детерминисања пола делују очигледно: сексуални идентитет жене, као и идентитет мушкараца, друштвено је и историјски променљива културна

конструкција (Ciosei, 2010, стр. 138). У овој постулативној изјави, категорије пола, рода и природе поново се читају као производи структура моћи који непрестано утичу на изградњу знања и идентитета. Конвенционална природа идентитета подразумева, поред друштвених и симболичких процеса, неизоставне параметре расе, етничке припадности, друштвене класе, старости, вере, политичке оријентације, итд. Другим речима, мушко-женски бином, схваћен као мрежа представа, слика и телесних сензација, нема ништа оригинално, јер је у потпуности конструисан као норма, и то кроз перформативни капацитет језика (Ciosei, 2010, стр. 138).

Посматрано са овог становишта, Џудит Батлер је наметнула аргумент нормативности подржавајући мишљење да идентитет у погледу припадања родној категорији (као што је „жена” или „мушкарац”) никада није чисто дескриптивна, већ је, напротив, нормативна категорија (Батлер, 2016, стр. 63–64). Тако се женама и мушкарцима припадност роду намеће кроз опозиције према другим, као и у случају доминантне сексуалне оријентације. Овако конструисани идентитети, на пример, намећу хетеросексуалност као „нормалну” и „пожељну” тако што друге сексуалне оријентације санкционишу. Према Батлеровој, самим деконструисањем појмова о роду можемо променити таква размишљања која би у даљој перспективи довела до промене свести у друштву. Штавише, ауторка развија перформативну теорију рода, према којој је род „категирија која као да назива стварношћу оно што сама кроз представу конструише и представља његово постојање” (Carver, 2003, стр. 178). Род је „перформативан”. То је чин који конституише „идентитет који се наводно представља понављаним телесним гестовима, покретима и стиловима различитих врста”, који пак означавају губитак који култура прећутно доноси (Батлер, 2016, стр. 232–233).

Са тог аспекта, формирање рода је резултат симболичких представа јер субјект (појединац) није узрок већ ефекат радњи, будући да се конструише кроз језичку радњу – позивање, призивање, понављање, итд. Дакле, нагласак је на културним правилима, склоностима и веровањима, на заједничким вредностима, итд. Пре свега, потребно је разумети друштвене представе као средства која дају смисао околном свету (Schützeichel, 2007, стр. 451).

У раду ће посебан акценат бити постављен на посматрање рода у оквиру теорије перформативности, „скициране” у делу *Невоља с родом*.² Подржавајући став Џудит Батлер да је „род перформативан”, настојаћемо да ту тезу на тематски и садржајан начин продубимо. Осим што ћемо аргументовано „изоштрити” визуру теорије перформативности, уједно ћемо учинити напор да на пољу научних сазнања обогатимо ову не само

² Комплетан назив дела јесте *Невоља с родом – феминизам и субверзија идентитета* (*Gender Trouble – Feminism and the Subversion of Identity*). Прво издање објављено је 1990, друго, допунско издање, објављено 1999, док је треће објављено 2006. године. За потребе писања рада користили смо друго издање из 2016. године (издвач: Карпос, превод: Адриана Захаријевић).

занимљиву већ и друштвено корисну проблематику, са крајњим циљем да такво теоријско проматрање и у хеуристичком смислу отвори пут ка другачијем мишљењу о роду.

Дефинисање родне перформативности у теорији Џудит Бајлер

О разумевању перформативности

Пре него што се почнемо бавити тезом о роду као перформативу у делу горепоменуте ауторке, најпре ћемо се у кратким тезама осврнути на теоријско разумевање концепта перформативности. Перформативно разумевање, у оквиру дискурзивних пракси представља изазов „репрезентационом” веровању у моћ речи да репрезентују већ постојеће ствари. Перформативност, правилно конструисана, није позив да се све (чак и материјална тела) претворе у речи. Напротив, перформативност је изазов „претераној” моћи датој језику, односно моћи да одреди шта је стварно (Barad, 2014, стр. 136). Ако репрезентацију схватимо као веру у онтолошку разлику између репрезентације и онога што она представља, тада представљено није независно од репрезентационих пракси. Односно, сматра се да постоје две различите и независне ентитетске сфере – репрезентације и представљени ентитети (Barad, 2014, стр. 137). Међутим, репрезентационизам је добио значајне критике од феминизма, постструктурализма, постколонијалних студија и квир теоретичара. Најчешће име које се повезује са таквим проблемом, поред Фукоа, јесте Џудит Батлер. Наиме, она кроз његово гледиште сумира проблеме „политичког представљања”, указујући на то да правни системи моћи производе субјекте које они потом представљају (Фуко, 1982). Субјекти којима управљају такве структуре, због чињенице да су им подложни, формирају се, дефинишу и репродукују у складу са захтевима тих структура.

„Ако је ова анализа тачна, онда правна формација језика и политике која представља жену као ’субјект’ феминизма чини дискурзивну формацију и ефекат дате верзије политичке репрезентације. Феминистички субјект на крају бива дискурзивно конституисан истим политичким системом који би требало да олакша њену еманципацију.” (Батлер, 2016, стр. 42)

Заиста, могуће је развити кохерентне филозофске позиције које негирају чињеницу да постоје репрезентације, с једне, и онтолошки одвојени ентитети који чекају своје представљање с друге стране. Перформативно разумевање које помера фокус са лингвистичких репрезентација на дискурзивне праксе једна је од алтернатива (Barad, 2014, стр. 140). Конкретно, потрага за алтернативама друштвеном конструктивизму генерисала је перформативне приступе у феминистичким и квир, али и у научним студијама.

Сајледавање йеорије йерформайивносйи „скициране” у делу Невоља с родом

Формулација теорије перформативности, коју је увела Џудит Батлер, проистекла је из интерпретације Фукоове аналитике дискурса и Деридине деконструкције, која је пак у значајној мери била прожета хегелијанским егзистенцијализмом (Boucher, 2006). Док се њена теоријска проблематика своди на „конституцију субјекта”, анализирану код Фукоа, дотле се њен „теоријски инструментариј” ослања на Остинову теорију перформативности (Вујановић, 2023).

Будући да ју је инспирисао Дерида и његово читање Кафке³, Батлер заправо тиме почиње причу о развоју перформативности.

„У њој онај ко чека на закон седи пред вратима закона, приписујући извесну силу закону на који чека.” (Батлер, 2016, стр. 15)

То ју је довело до прве интуиције према којој је род нешто што настаје и што бива изведено. Друга интуиција према којој „перформативност није један чин, већ понављање и ритуал”, који производи своје ефекте кроз процес натурализације који се обликује, заправо је процес који се мора разумети делимично као темпоралност која се одржава у и кроз културу (Батлер, 2016, стр. 15).

Претходно смо указали на то да је Батлер, инспирисана Фукоовим схватањем филозофије регулативних дискурса, пре свега, „у начину конструктисања стварности и деловања моћи” своју теорију применила на пол и род.

„[...] да бисмо показали да су фундаменталне категорије пола, рода и жеље ефекти одређене формације моћи, морамо придећи облику критичке анализе коју је Фуко, следећи Ничеа, назвао ’генеалогижом’ [...]. Прављење ’генеалогије’ подразумева [...] настојање да се разумеју политичка питања укључена у означавање ових категорија идентитета као да су њихово сопствено порекло и узрок, заправо ефекти институција, пракси, дискурса који долазе из више дифузних места.” (Батлер, 2016, стр. 32–33)

У том смислу, Ниче заправо описује генеалогију критике у *Генеалојији морала* коју ће Батлер да рефлексује у „критички задатак феминистичке генеалогије о категорији жена” (Батлер, 2016, стр. 41). Убрзо након тога, Батлер Ничеа цитира преко Ара, који је био инспирисан да први критикује

³ Прича описује искуство једног сеоског човека који већ годинама покушава да уђе у закон, али га стражар који стоји на улазу у томе спречава. Човек годинама покушава да подмити стражара и да од њега сазна како може да уђе, али безуспешно. Коначно, на самрти, човек пита стражара зашто нико други није покушао да уђе, на шта стражар одговара да је улаз био намењен само њему (Кафка, 1987).

граматичку категорију *Ja* и који је тврдио да су „бројне филозофске онтологије увучене у замку илузија *Бића* и *Сујстџанције* изникле из таквог уверења” (Батлер, 2016, стр. 68). Донекле, он је био инспирисан да критикује граматичку категорију *Ja*, указујући на то да су многи филозофи ово *Ja* схватили као суштину (Наар, 1977, стр. 17–18). Батлер, такође, тврди да је Моник Витиг радикализовала Ничеову критику субјекта супстанције коју би филозофи измислили, постављајући је:

„[...] као онтолошки појам који се односи на природу *бића* као скуп примитивних концепата које смо преузели из грчке филозофије, где изгледа да род [сексуалан] првенствено потиче из филозофије.” (Wittig, 1985, стр. 4)

За Батлер је онда питање деконструкције на трагу Витига, али и Ничеа, Фукоа и Дериде, бинаризма мушко/женско. Због тога се појављује нови позив на трагу Ничеовог ауторитета:

„Преиспитивање категорија рода изван метафизике супстанције”, пише Батлер (2016, стр. 74), „је изазов који треба узети у обзир у светлу онога што је Ниче приметио у Генеалогiji морала: да нема никаквог *бића* иза чињења, постојања; чинилац је пука измишљотина придата чињењу – чињење је све.” (Ниче, 1990, стр. 40)

Оно што некако оставља утисак јесте да Батлер пориче доступност референта, и у свим својим радовима „она тежи да игнорише релевантна питања која се тичу онтолошког статуса људског *бића*”, односно инкарнације, интенционалности и деловања субјекта (Deschênes, 2013, стр. 114).

Невоља или њроблем са Невољом о роду?

Иако у првом поглављу Батлер уводи појам перформативности, чини се да он остаје „недовршен” и готово у многим критичким опусима „недовољан” да аргументовано поткрепи идеализацију рода као перформатив. Сама ауторка у предговору другог издања из 1999. године указује на то да је заправо „теорија перформативности” у тој књизи само „скицирана” (Батлер, 2016, стр. 15). Стога, неколико година касније, креће у разјашњавање и ревизију да би ту теорију у *Телима која нешто значе* (2001) још више продубила уз прецизирање разлике између перформанса (који претпоставља претходно постојање субјекта) и перформативности (која оспорава сам појам субјекта).⁴ Заправо, може се рећи да Батлер своју теорију перформативности развија на основу Остинове теорије дискурса, али се ауторово име нигде у *Невољи*

⁴ Појам перформативности заснован је на интерпретацији теоријских увида Остина и Дериде.

с родом не појављује нити се тамо расправља о његовој теорији. Ипак, код аутора постоји заједничка намера да се кроз конвенционални језик и његово стално понављање створи илузија да постоји нешто попут природе човека и жена, односно да постоје категорије за које би се испоставило да су прилично политичке (Deschênes, 2013). Остинова теорија није оно што Батлер користи у овим разматрањима, већ то разматра кроз дискурс преко Деридиног деконструктивистичког пречишћавања који указује на цитатност перформатива (Derrida, 1988, стр. 1–23).

Теорија перформативности коју је Батлер развила изазвала је много контроверзи и критика. Неке од критика упућене су на то да је предложила детерминистички приказ процеса формирања субјекта, не остављајући простора за деловање. Бенхабиб (Benhabib, 1995, стр. 17–34) указује на то да је субјект сам производ моћи и да нема моћи изван себе, уз постављање питања одакле би онда дошла критика. Батлер је одговорила на ову врсту критике тврдећи да она не подржава никакав детерминистички приказ субјекта, чак предлаже да је отпор савршено могућ у односима моћи. Ипак, ако се прихвати њена одбрана од детерминизма, онда би се могла прихватити друга крајност, а то је волунтаризам (Cyfer, 2019). Чини се да је отпор једноставно питање одлуке да се ангажује у пародији на родне норме. Штавише, стиче се утисак да је овај волунтаристички отпор вероватно био индивидуални чин а не колективно деловање (Bordo, 1999, стр. 277). Напослетку, теорија перформативности настоји да оцрта „стилистику постојања” засновану на индивидуалној субверзији културних норми и налази се у осцилацији између волунтаризма и детерминизма (Boucher, 2006). Један од начина отпора родној и полној нормативизацији јесте пародија коју Батлер описује као „критички мимезис”. Иако овај приступ делује као тешко ефикасан, он ипак представља сталну опомену и претњу друштвеним нормама (Вујановић, 2023). Фокусирање на мимезис и пародију као значајне политичке инструменте постаје предмет критике на коју Батлер одговара у свом делу *Рашичињавање рода* (2005), у ком дрег перформанс истиче као важну политичку фигуру. Међутим, у овом делу Батлер не остаје само на дрегу већ развија критику мишљења Брајдотијеве да „иронични мимезис није критика” (Batler, 2005, стр. 178). У наставку, Брајдоти истиче да Батлер губи из вида „утеловљену природу субјекта” (Braidotti, 2000, стр. 43), али да није ни у стању да теоретизује врсте радикалне „метаморфозе” које она настоји да замисли. Према њеном мишљењу, вредна пажње је управо таква неспособност да се концептуализује трансформација, и то у пројекту чија је централна брига да се она идентификује „како се може постићи ефикасна промена” (Braidotti, 2000, стр. 42). Иако ове критике указују на разлике у њиховим интелектуалним правцима, Батлер у кратком одговору у делу *Рашичињавање рода* пажљиво подвлачи њихову могућу компатибилност. Наиме, Батлер указује на могућности које произилазе из „неуспешне дијалектике и које могу да превазиђу саму дијалектику” (Batler, 2005, стр. 198).

Овим аргументом – да се новост може концептуализовати кроз прерађену или повучену дијалектику – Батлер показује изузетну доследност свог теоријског и политичког пројекта (Tuukkanen, 2009). Но, чини се да је делом *Рашићивање рода* барем привремено ставила тачку на расправу о роду (Захаријевић, 2020, стр. 27).

Дискурзивна моћ говорног чина као оруђе теорије перформативности

Од говорног чина радње до његове деконструкције

Враћајући се на реченицу која нас у извесној мери може и збунити – „Како може бити представе без извођача, чина без глумца”? – поставља се питање шта тиме Батлер заиста сугерише. Наиме, она не тврди да је род представа, већ прави јасну разлику између перформанса и перформативности (иако у *Невољи са родом* та два појма понекад делују као да се преклапају). У интервјуу датом 1993. године, она наглашава важност ове дистинкције, тврдећи да док перформанс претпоставља већ постојећи субјект, перформативност оспорава сам појам субјекта (*Ženska mreža. Intervju sa Džudit Batler*, 1993). У истом интервјуу, Батлер експлицитно повезује своју употребу концепта „перформативности” са теоријом говорног чина у Остиновом делу *Како деловати речима* (1994) и са Деридином деконструкцијом Остинових идеја у есеју *Појмиш, дојаћај, конијекси* (1988). Овде треба напоменути да се ни Остин ни Дерида не појављују као референце у самом тексту *Невоље с родом*, већ Батлер имплицитно изводи своју формулацију родног идентитета из њихових лингвистичких теорија.

Користећи Остинов концепт перформативности на који се и позива, Батлер настоји да га прилагоди сопственом теоријском оквиру. Перформатив, сагледан из перспективе теорије говорних чинова представља „ону говорну праксу која извршава или производи оно што именује” (Батлер, 2001, стр. 28), односно концепт који ће Дерида критички преформулисати. Наиме, Дерида указује на то да није од пресудне важности како субјекат нешто чини својим речима већ да је пресудна намера онога ко чини и она која постоји као „секундарна димензија у односу на цитатни карактер језика, тј. на речи које нека слободна воља изговара” (Захаријевић, 2020, стр. 217–218). Управо ту тезу Батлер преузима од Ничеа, односно „да не постоји биће иза делања, вршења или постојања, већ да је чинилац само фикција додата делу – дело је све” (Ниче, 1990, стр. 40). Другим речима, пажња је усмерена на само чињење, при чему управо понављање у различитим праксама производи ауторитет учињеног (Захаријевић, 2020, стр. 218).

Полазна позиција у Остиновој теорији перформатива, која се јавља и код Батлер, јесте да субјект перформатива не постоји унапред; он није

уобличен пре самог чина. Из тога следи да такви перформативи могу бити подложни верификацији, тј. да могу успети или не. Због зависности од контекста извођења и одређених конвенционалних процедура, они никада не могу бити исти (Вујановић, 2023).

Перформативи су облици ауторитативног говора када моћ делује кроз дискурс (на пример: „Проглашавам вас мужем и женом”), али шта чини једну перформативну изјаву успешном? Како је могуће да изјава не произведе оно што именује? Према Остиновом мишљењу, да би изјава имала перформативну снагу, односно, да би спровела оно што именује мора да је изговори особа која је одређена да то учини у одговарајућем контексту, да се придржава одређених конвенција и да узме у обзир намеру/намере изговарача (Остин, 1994, стр. 18–19). Тако, изјава „Проглашавам вас мужем и женом” неће имати перформативну снагу ако је изговори нпр. адвокат који није овлашћен да венча пар. Слично томе, свештеник који касно увече, у приватном контексту, пре одласка на спавање изговори исту реченицу не чини чин венчања јер недостају контекст и институционална овлашћења. Јасно је да изјава свештеника који ожени два плишана медведа нема перформативну снагу слично као ни у случају неовлашћеног адвоката. Разлог је вишеструк. Контекст није прикладан, не постоји правно признање брака између играчака (чак ни у државама попут Велике Британије и САД), и, на крају, сам свештеник нема намеру да озбиљно венча плишане медведе (Salih, 2004). Према Остиновој формулацији, да би једна изјава имала перформативну снагу, илустровану у једноставној језичкој форми, мора је изговорити надлежна особа у одговарајућем ритуалном и институционалном контексту са намером да тим чином спроведе оно што се именује.

Остин надаље анализира успех и неуспех перформатива, указујући на то да он зависи од одређених предуслова, односно, од контекста извођења и конвенционалних процедура (Остин, 1994). Оно што је важно у овој фази јесте то што Дерида схвата „слабост” коју Остин уочава у језичком знаку. На крају, Остин не би покушавао да прави разлику између успешних и неуспешних перформатива ако није знао да се изјаве могу извући из контекста и употребити на начине које њихови првобитни изговарачи нису намеравали. Дерида тврди да је ова слабост у ствари карактеристика свих језичких знакова који су подложни присвајању, понављању, односно цитирању (Derrida, 1988, стр. 15–17). То је оно што Дерида назива есенцијалном „итерабилношћу знака” која не може бити садржана или затворена никаквим контекстом, конвенцијом или ауторском намером (Derrida, 1988, стр. 12). Дерида се пита да ли перформативни исказ може бити успешан када његова формулација не представља понављање „кодованог” и итеративног исказа (Derrida, 1988, стр. 18). Ефикасност перформативног исказа лежи у чињеници да одјекује претходним радњама и да се стиче понављањем. Израз „То је девојка!” или „Дечак је!”, изговорен при рођењу или на ултразвучном прегледу, на

пример, може се сматрати иницијативним перформативом: призивањем или ритуализованим цитатом, родном конвенцијом која инаугурише процес „чињења рода” у односу на регулаторе хетеросексуалних идеала (Jami, 2008, стр. 214). Понављањем, „имитацијом, цитирањем, присвајањем” оних могућности које су доступне једном субјекту, тј. „девојчици”, да се на то име у друштву и одазива, напослетку може постати предмет конституисања „субјект–девојчица” (Захаријевић, 2020, стр. 242).

Ако се родни идентитети конструишу и конституишу језиком, то значи да не постоје родни идентитети који претходе језику. Језик и дискурс су ти који „чине” род (Salih, 2004). Родне чинове не „изводи” субјект, али они перформативно конституишу субјект који је последица, а не узрок дискурса. Пошто не постоји телесност изван културног уписа, пол се као и род, може поново уписати перформативно, како би се истакао његов конструисани карактер. Перформатив је, дакле, један нужан процес „семиозе” који се у идентитету „означитеља и означеног” никада не завршава већ се само у серији говорних чинова обнавља. Тако се, и пре успостављања субјекта, „материјализује објективност” тела и родне разлике. Перформатив прекрива променљиву природу недовршене успостављености и ефекат субјекта, који се заправо открива као језички остатак између оне субјективне инстанце језика која бива постављена и која се поставља. Диференцијална разлика коју открива један моменат констатације (Derrida, 1988, стр. 18–19) између тих инстанци, по својој природи, јесте „знаковна”. Наиме, свест о сталном понављању, чињењу и успостављању на „итеративно перформативирање” постаје ефекат остваривог идентитета у свом пољу објективног сазнања за који се заправо може рећи да није ништа друго до „сама моћ”. Међутим, можемо „сејати невоље” тако што ћемо „глумити” род на начин којим се скреће пажња на конструисану природу хетеросексуалних идентитета који се представљају као „суштински” и „природни”. Род је увек облик пародије, али неке родне представе као што је дрег (где Батлер наводи као пример родне перформансе) пародичније су од других по томе што „имплицитно откривају имитативну структуру и контингентну природу рода” (Батлер, 2016, стр. 229). Ови поновни натписи или поновна цитирања, како их Батлер назива у *Телима која нешто значе*” (Батлер, 2001, стр. 31), чине *agencу* деловање субјекта у границама закона, односно, могућност поткопавања закона по вољи.

Чини се да ове „скициране” идеје, које се провлаче кроз дело *Невоља с родом*, указују на имплицитно, а не експлицитно присуство Дериде, при чему неуспех, цитирање и поновно цитирање постају кључни за Батлерине расправе о субверзним родним перформансама. Батлер у *Телима која нешто значе* види потенцијал за субверзију у карактеризацијама „цитатног знака” Дериде, које у својој сопственој теорији зацртавају кретање од перформативности ка цитативности. Користећи „цитирање” у специфичном смислу

да опише начине на које се онтолошке норме у дискурсу примењују, Батлер настоји да указује, што је и наш утисак, да то некада иде на силу, а некада не.

Уместо закључка

Батлер је теоретску основу за конструисање рода (као тела и идентитета) поставила на „дискурзивно-аналитичком нивоу”, користећи при томе филозофски приступ, који се ослања на референтност језика и језичке структуре. Видели смо да ту потпору тражи у делима „регулативних дискурса” – филозофа Фукоа, теоретичара језика Остина, и, на крају, Дериде. Са тог аспекта, градила је промену мишљења о спознаји рода и чињења кроз дискурс о питањима који одају утисак да нас тера да о њему „мислимо другачије”.

За Батлер је родни дуализам једна „сложена друштвено-културна конструкција” која за концепте „субјективитета, идентитета као и телесности” има конститутивни карактер (Башарагин, 2019). Њихова фиксираност или слобода одређене су дискурсом када је Батлер у теоријској основи на дискурзивно аналитичан начин поставила питање о „конструкцији рода” (Батлер, 2016, стр. 52).

Род је нестабилан. Он је покретљив, променљив и представља феномен који се производи све време. То је нешто што људи раде. Изводи се свакодневно и понавља кроз одређене низове радњи, као што за неке жене дотеривање и фризура представља неку врсту ритуала сваког јутра, или пак јутарње бријање за мушкарца. Они су склони да мисле да њихов идентитет има одређене навике које сматрају неопходним да би се осећали као жена или мушкарац. Дакле, појединци верују да је њихов пол природан јер такви преноси из друштвеног окружења појачавају ову идеју.

Док са једне стране Батлер тврди да је род нешто што се стално учи, заправо оно што појединци доживљавају као природну датост је у ствари несвесна и континуирана родно одређена представа (Niedda, 2020). Са друге стране, понављајући да род у том погледу подразумева и низ сталних радњи које се понављају и које су засноване на веровању о биолошком детерминизму, може се претпоставити да оне покрећу специфичну друштвену реалност (Батлер, 2016). Род се не дешава једном заувек када се родимо, већ представља низ поновљених радњи које се таложу у изглед нечега што је било ту све време. Са тог аспекта, род је конструкција коју користи тело. Понављањем радњи, род комуницира с њим, али се то дешава у оквиру строгих кодекса, правила и смерница. Временом, понављање оваквих радњи чини да родно засновани покрети постану природни, односно средство за пропагирање патријархалне идеологије. Појединац „изводи” свој пол користећи своје тело. Овај наступ се манифестује на различите начине као што је начин на који се неко држи или кроз покрете рукама. Ти покрети су кодирани значењем које конструишу оно о чему мислимо као мушко и женско.

Полазећи од претпоставке да низ ефеката које производи доводи до формирања одређеног погледа на свет, долазимо до тога да он није искључиво дескриптивне природе. Начин на који људи ходају, причају, облаче се, информишу се о родној реалности постаје рутина и нешто што се стално понавља. Појединци стално јачају свој идентитет понављајући га пред људима кроз ставове и одећу. Чињеница да морамо стално да „понављамо” пол кроз низ радњи значи да постоји неслагање између воље једног субјекта и друштвених очекивања (Niedda, 2020). Стога, представе могу бити мањкаве, јер род није фиксиран, а, на пример, неки људи могу да трпе психичко и физичко насиље и ако не поштују „норму”!

Метафора перформанса помаже да се у потпуности схвати друштвена природа рода и пола, али добро функционише и као пародија на то. Батлер пародију схвата као преувеличан родно одређен чин, где дрег наводи као пример родног перформанса. Као имитација и пародија рода, дрег скреће пажњу на перформативност рода у свим контекстима: „у имитацији рода, дрег имплицитно открива имитативну структуру само рода – као и његову контингентност” (Батлер, 2016, стр. 229). Дрег пародира идеју „оригиналног” или „нормалног” пола. Сам „оригинал” чини пропалу копију „идеалног” пола „који нико не може да отелотвори” (Батлер, 2016, стр. 230). Дакле, Батлер сматра да је дрег крајња пародија на род јер неко свесно имитује лик другог пола од његовог/њеног, где се сматра да је лажно представљање више од пародије и назива га „субверзијом” родног идентитета доводећи у питање женске/мушке норме (Батлер, 2016, стр. 231). Посматрано у контексту субверзивног понављања родних норми, можемо уочити да оно замењује и денатуризује хегемонистичку универзалност хетеросексуалности и чини практичну деконструкцију политике родне нормализације.

Иако нас понављање рода спутава, оно садржи и кључ за отпор родним нормама. Пошто се род понавља и изводи, није стабилан или урођен, постоји могућност варијације, односно способност другачијег приступа (Comstock, 2017). Батлер тврди да је могуће пореметити темеље рода, предвиђајући да ће таква пародијска понављања без сугерисања, како се то тачно може догодити, постићи. Њена тврдња да „није задатак да ли поновити већ како поновити, или заиста поновити и, кроз радикалну пролиферацију рода, изместити саме родне норме које омогућавају само понављање” (Батлер, 2016, стр. 242) представља сличан проблем. Наиме, она је тврдила да описивање идентитета као ефекта не значи да је идентитет „фатално одређен” или „потпуно вештачки и произвољан”, иако то понекад звучи као немоћ да се унутар дискурса избегне или промени оваква констатација (Salih, 2004). У том случају, „како поновити” биће већ унапред одређено, а оно што личи на посредовање је само још један ефекат закона прерушен у нешто другачије.

У раду смо, сматрамо, истакли битну чињеницу да Батлер прави разлику између перформанса и перформатива, што оставља утисак да се у схватању

рода ова диференцијалност некако „провлачи” кроз њих. Међутим, она својим исказом да „нико заиста није род од самог почетка”, али су кроз принудне друштвене норме људи убеђени да је њихов пол стваран или „прави” превазилази обичне перформансе. Служећи се концептом „ресигнификације, преозначавања” указује се на њихово разликовање, односно на то да „перформативност није исто што и перформанс” (*Ženska mreža. Intervju sa Džudit Batler, 1993*). Наиме, „род као перформанс” (сцена, чин) односи се на оно што радимо да бисмо се представили свету под ознаком рода, обично бинарног (женског или мушког), док је „род перформативан” термин који се односи на ефекте које ова „представа” у нормативном смислу производи.

Напошетку, друштвене норме нам се понекад чине природним, и до те мере је род перформативан јер производи специфичну стварност које се људи придржавају. Род је перформативан управо у том смислу јер ствара друштвене норме које изгледају природно, али које су потенцијално принудне.

Оно што можемо закључити јесте да посматрање рода као перформатива у теорији Џудит Батлер и након три деценије још динамичније отвара ту расправу у чијем су средишту и даље разнолика тумачења која су постала предмет критике на рачун перформативности рода. Одређене замерке на радикални конструктивизам и често несналажење уз схватање перформативности рода као својеврсног „дневног” одабира, удруженог или не с перформативношћу у театарском или маскерадном смислу, неминовно су пратиле и биле део тока расправе у јавним и академским дискурсима. Упркос различитим ставовима и опречним мишљењима чини се да њена популарност и утицај, посебно кад је реч о њеном делу *Невоља с родом*, остају снажни и на постјугословенском простору. Због тога можемо констатовати да у Хрватској (*Nevolje s rodом, 2000*), Словенији (*Težave s spolом, 2001*), Северној Македонији (*Проблеми со родојљ, 2002*), Црној Гори (*Rodne nevoље, 2007*) и Србији (*Невоља с родом*, прво издање 2010, друго издање 2016) статус овог капиталног дела „надилази статус теоријских књига” (Захаријевић, 2020, стр. 189). Не можемо не додати још и чињеницу која говори о томе да је теоретисање из темеља променило начин на који многи мисле о категоријама рода и пола. Запажања Батлерове да људи свесно или не „цитирају конвенције рода” када тврде да изражавају своју сопствену стварност, или чак када кажу да стварају себе испочетка, ствара утисак да постајемо део неминовности и сударом са културним нормама које не могу да нам измакну. Надаље, нико од нас није до краја одређен културним нормама. Стога, Батлер указује на то да род постаје ствар преговора, борбе, односа према историјским принудама и успостављање неких нових реалности. Њено решавање овог проблема има тенденцију да евакуише институционалну одређеност из теорије и произведе политику перформативности која је по свом апстрактном индивидуализму „незадовољавајућа”. Но, оно што оставља утисак јесте трагање за оним што представља срж родне перформативности

у сталном понављању, цитирању и реартикулацији друштвених норми. На путу трагања и спознаје о сопственом телу и његовом месту у друштву и историји као и о питањима жеље, сексуалности, рањивости, политичком ангажовању, проблему колективног делања и другим питањима, појединцима у реалном окружењу и друштву та питања не представљају само пуки избор нити пуко наметање, већ их она, напротив, детерминишу и обликују, при чему њихова прихваћеност у друштвеној стварности захтева промене. То је суштина Батлириног рада која у сржи тражи промене и трага за начинима где политичко деловање и друштвена критика могу постати конструктивни механизми у систему који изнова производи непријатеље.

Напослетку, питање о роду, односно колико је „природно”, а колико „перформативно”, отвара простор за представљање и даље постављање питања која су се „иселила” из теоријског оквира књиге и прелила у друштвени живот појединца постмодернизма, стварајући отпор или изазов. Заиста, утисак остаје на чињеници да је опис родног идентитета покренуо многа питања настављајући кроз разна студијска истраживања да сведочи о његовој снази у посмодерном друштву. Одређени родни проблеми и даље трагају за аргументима који би покренули дубљу и ширу дебату о самом појму рода. Од чињења до поништавања, па до усвајања и стварања рода кроз понављање, родни идентитети се све више сагледавају као резултат сложених друштвених и културних процеса, продубљујући ту идеју међу оним теоретичарима који и даље брину о значењу „перформативности” без обзира да ли оно омогућава или онемогућава деловање. Управо због тога, поставља се питање да ли је Батлер својом теоријом заиста отворила нов простор за ослобађање наметнутих идентитета или је, заправо, задала оно што неки описују „као смрт субјекта”.

Литература

- Батлер, Џ. (2001). *Тела која нешто значе – о дискурзивним границама „јола”*. Београд: Самиздат Б92.
- Батлер, Џ. (2016). *Невоља с родом – феминизам и субверзија идентитета*. Београд: Карпос.
- Башарагин, М. (2019). *Род, култура и дискурс разговора у разреду* (одбрањена докторска дисертација). Војвођанска академија наука и уметности, Нови Сад.
- Вујановић, А. (2023, 8. новембар). *Џудит Батлер – теоријски „субјект од крви и меса”*. *Феномени*. <https://fenomeni.me/dzudit-batler/>
- Гиденс, Е. (2005). *Социологија*. Београд: Економски факултет.
- Де Бовоар, С. (1983). *Дрући јол II: живојно искуство*. Београд: БИГЗ.
- Захаријевић, А. (2020). *Живој шела: јолиничка филозофија Џудит Бајлер*. Нови Сад: Академска књига.
- Кафка, Ф. (1987). *Процес*. Београд: Просвета – БИГЗ.

- Ниче, Ф. (1990). *Генеалоија морала*. Београд: Графос.
- Остин, Џ. (1994). *Како деловаији речима*. Нови Сад: Матица српска.
- Фуко, М. (1982). *Воља за знањем: историја сексуалности*. Београд: Просвета.
- Anemþoaipei, O. (2020, 3. jul). Cui ii e fricã de „ideologia de gen”? *Observator Cultural*, 1020. <https://www.observatorcultural.ro/articol/cui-ii-e-frica-de-ideologia-de-gen/>
- Barad, K. (2014). Performativitatea postumanã-Cãtre o înþelegere a modului în care materia ajunge sã conteze. *Post(h)um. Jurnal de studii (post)umaniste*, 1, 135–161.
- Batler, Dž. (2005). *Rašćinjanje roda*. Sarajevo: TKD Šahinpašić.
- Benhabib, S. (1995). Feminism and postmodernism. In: L. Nicholson (Ed.), *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange* (pp. 17–34). New York: Routledge.
- Bordo, S. (1999). *Unbearable Weight: feminism, Western culture, and the body*. Berkeley: University of California Press.
- Boucher, G. (2006). The politics of performativity: A critique of Judith Butler. *Parrhesia*, 1, 112–141.
- Braidotti, R. (2000). *Metamorphoses: Towards a Materialist Theory of Becoming*. Cambridge, UK: Polity.
- Carver, T. (2003). Gender. In: R. Bellamy & A. Mason (Eds.), *Political Concepts* (pp. 169–181). Manchester: Manchester University Press.
- Ciocoi, T. (2010). Retrospectivã istorie Ńi teorie literarã feministã. *Intertext*, 3–4, 134–142.
- Comstock, O. (2017). *Book Review of Judith Butler’s Gender Trouble*. <https://uiwomenscenter.wordpress.com/2017/04/15/book-review-of-judith-butlers-gender-trouble/>
- Cyfer, I. (2019). What’s the trouble with humanity? A feminist critique of Judith Butler’s ethics of vulnerability. In: A. Bueno & M. Teixeira (Eds.), *On the Politics of Social Suffering* (pp. 1–15). Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya and Universidad de Antioquia. <http://doi.org/10.7238/d.v0i23.3157>
- Derrida, J. (1988). Signature Event Context. In: J. Derrida (Ed.), *Limited, Inc* (pp. 1–23). Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- Deschênes, M. (2013). Ricoeur et Butler: Lumières sur le débat sexe/genre, à travers le prisme de l’identité narrative. *Ricoeur Studies*, 4(1), 113–129.
- Haar, M. (1977). Nietzsche and Metaphysical Language. In: D. Allison (Ed.), *The New Nietzsche: Contemporary Styles of Interpretation* (pp. 5–36). New York: Delta.
- Jami, I. (2008). Judith Butler, théoricienne du genre. *Cahiers du Genre*, 44(1), 205–228.
- Niedda, M. (2020). Feminist and queer studies: Judith Butler’s conceptualisation of gender. *La Clé des Langues*, 1, 1–10.
- Rãducu, C. D. (2011). Genul. In: E. Huzum (Ed.), *Concepte Ńi teorii social-politice* (pp. 85–112). Iași: Academia Romãna – Filiala Iași, Institutul European.
- Salih, S. (2004). On Judith Butler and performativity. In: S. Salih & J. Butler (Eds.), *The Judith Butler Reader* (pp. 55–68). Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Schützeichel, R. (2007). Soziale Repräsentationen. In: R. Schützeichel (Ed.), *Handbuch Wissenssoziologie und Wissensforschung* (pp. 450–455). Konstanz: UVK.
- Tuhkanen, M. (2009). Performativity and becoming. *Cultural Critique*, 72, 1–35. <https://doi.org/10.1353/cul.0.0047>
- Wittig, M. (1985). The mark of gender. *Feminist Issues*, 5, 3–12. <https://doi.org/10.1007/BF02685575>
- Ženska mreža. Intervju sa Džudit Batler (1993). Rod kao performans. *Radical Philosophy*, 67. *QT magazin*, 1–2.

Danijel G. SPOREA

University of Belgrade
Faculty of Political Science
Belgrade (Serbia)

Essay on Observing Gender Through the Prism of Judith Butler's Performativity Theory

Summary

The observation of gender in postmodern discourse has opened the question of conceptuality, with the significant premise that gender is not constant but is continuously changing. When it is said that gender is culturally shaped, it implies its formation on a particular social and cultural basis. From this point of view, gender becomes a sort of 'achieved status', i.e. something constructed not only by cultural and social but also by psychological means. More precisely, gender is established, created, or manifested; as a result of everyday interactions in the socialization process, it is repeated, ultimately structuring itself. The starting point for this work is the philosophical opinion of the famous author Judith Butler who, while analysing gender on a theoretical level in her work *The Gender Trouble*, 'established' the outline of the theory of performativity. Hence, one of the goals of this work is the analytical and critical consideration of the thesis of gender as a performative. Judith Butler's understanding of gender stems from the postulate that "no one is gender from the very beginning" and, actually, "your behaviour creates your sex", i.e. creates the outlines of gender as a performative. In this context, one can state that gender, as a result of its compulsion, becomes unstable over time. The development of gender in the theory of performativity—a simple linguistic convention that forces us to behave differently, although by doing so, we are aware that in some way we are re-performing or creating gender—opens up space for the analysis of our discourse on gender in a symbolic-discursive order.

Keywords: gender; sex; gender–performative; deconstruction; Judith Butler; *The Gender Trouble*; performativity theory.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторсјиво-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).